દિગ્દેશાનર્થદંડવિરતિ સામાયિક પૌષધોપવાસોપભોગ
પરિભોગ પરિમાણ અતિથિસંવિભાગ વ્રતસંપન્નશ્ચ -૭-૧૬

દિગ્ - દેશ - અનર્થદંડ વિરતિ - સામાયિક - પૌષધ - ઉપવાસ
ઉપભોગ - પરિભોગ - પરિમાણ - અતિથિસંવિભાગ
વ્રતસંપન્નઃ ચ ---- ૭-૧૬

સૂત્રાર્થ: અગારી વ્રતીને (પાંચ અણુવ્રતો ઉપરાંત) દિગ્વિરતિ, દેશવિરતિ, અનર્થદંડ વિરતિ, સામાયિક, પૌષધોપવાસ, ઉપભોગ-પરિભોગ પરિમાણ અને અતિથિસંવિભાગ એ સાત વ્રતો પણ હોય છે.

ભાવાર્થ: પાંચ અણુવ્રતોને જે પુષ્ટ કરે, ગુણ કરે તે ગુણવ્રત કહેવાય છે. અને મુનિની જેમ વ્રતો પાલન કરવાની શિક્ષા કરે, અનુકરણ કરે, નકલ કરે, અભ્યાસ કરે તે શિક્ષાવ્રત કહેવાય છે. આ સૂત્રમાં ત્રણ ગુણવ્રતો અને ચાર શિક્ષાવ્રતો જણાવે છે.

(૧) દિગ્વ્રત: દશે દિશાઓમાં જવા-આવવાનો મરણ પર્યંતનો નિયમ કરવો તે દિગ્વ્રત. આવું વ્રત કરવાથી નિયમિત દિશા બહારના પાપોનું અનુમોદન, તે પાપો પ્રત્યેની ભાવના, ઓછા જવાની લાલસા વિરામ પામે છે. વળી તે તે દિશામાં રહિત જવાથી થતા હિંસાદિ પાપોનો જે લોભ હૃદયમાં છે તે લોભનો પણ ત્યાગ થાય છે.

આ એવું પ્રકારનો દિશામાં ગમનાગમનનો નિયમ લાગેલો આ વ્રતને ત્રિપરિમાણીકરણ પણ કહેવાય છે. ચાર દિશા, ચાર વિદિશા, એક ઉપર અને એક નીચે એમ ૧૦ દિશા જાણવી.

(૨) દેશાવકાશિક : ઉપરના વિભાગમાં જે દશ દિશામાં જવાનો નિયમ કર્યો છે તે મરણ પર્યંત લાગુ અહિંસા છૂટવાનો હોય છે. જેને આયુષ્ય વિતાવે બહાર જવાના પ્રયોજનો ન હોય ત્યારે અત્યંત સંકોચીને અનિવાર્ય ન્યૂન (ઓછી) ભૂમિની છૂટ રાખવી તે આ દેશાવકાશિક વ્રત છે. ઘર બહાર, ગામ બહાર આવવું-જવું નહિ આવા પ્રકારનો દિશામાં ગમનાગમનનો અત્યંત સંકોચ તે દેશવ્રત કહેવાય છે. આ વ્રતથી વિસ્તૃત કરતા દિશા સંક્ષેપ થવાથી ગમનાગમનની અનેક લોભની અપેક્ષા ઘટે છે.

જેમ દિશાના ધારેલા માપનો સંકોચ કરવો તે દેશાવકાશિક છે, તેમ પાંચ અણુવ્રત અને ત્રણ ગુણવ્રત એમ આઠ વ્રતોમાં રાખેલી છૂટછાટનો સંકોચ તે પણ દેશાવકાશિક કહેવાય છે. આ આઠ વ્રતોની છૂટછાટનો જેમ સંકોચ થાય છે તેમ ચાર શિક્ષાવ્રતમાં ધારેલા માપને સંકોચાતા નહિ કારણ કે તેમાં આત્માના ગુણોનું પાલન છે. માટે ત્યાં સંક્ષેપ કરવાનો નહિ.

આ ફંડનું ઈક્વલાઈઝેશન એમ બીજું નામ પડ્યું છે. ૧૦ સામાજિક અંતર્ગત સમાજ-સ્થાનના પ્રતિક્રમણું માટે આઠ સામાજિક ન્યાય આર્થિકતાનું માટે આ ફંડ રચવાનો હેતુ વિચાર પ્રચલિત છે. આ વિચાર અટકવા માટે એટલે કે રચનાર કરેલો અહીં આરક્ષણ-રૂપનો વિરોધ (અંકુશ) અને દિશાનો સંકેત સારી રીતે પળાય, અહીં જવાની વ્યવસ્થા ન હોય. પરંતુ એમ સામાજિક ન્યાય તો ઈક્વલાઈઝેશન ફંડ નહીં. દિશામાં સંકેત રચવો તે ઉદ્દેશ છે. ૧૦ સામાજિક નો ફંડ પાલનનો ઉપાય સ્વરૂપ છે. એમાં ફંડનો અભિપ્રાયમાં નહીં વાંદરાની ગાદીમાં "રૂપ ઈન્સાફી કાંકરી નાખી સાદ કરી આપણુંપણું છતું બતાવ્યું" ત્યારે પાડી આ અર્થ સમજાશે.

(૩) ડાભડીઝ સિદ્ધાંત: ડાબ્ટ એટલે પ્રયોજન અને ડાબડી એટલે ઉપપ્રયોજન.
ઝાઝા ભંડારો ઇકરાર - દુઃખ પામે તે ઈ'સ (પાપ) ભાગીદારોને (ગુણદોષો) પોતાના નહીં પરંપરાના નિવારણ માટે જાતે કરી, દંડ, રસોઈ, વગેરે સદ્ભાવ ત્યારે પાસે રચવા પડે છે તે સહપ્રયોજન તરીકે ડાબ્ડી ઇ'સ.

નવા પ્રયોજન રચવા માટે માગવી જે પાયાગત રચના તે ડાબડીઝ કહેવાય છે.

જેમ કે નાટક-સીનેમા જોવા, TV માં સીરીયલો જોવી,
ફોરેન ટુર કરવી સુંદર દૃશ્ય નજરે જોવા વગેરે
આવા એક્ટિવિટીઝ's નો વ્યાપાર કરવો તે એક્ટિવિટીઝ બિઝનેસ ફર્મ
છે. તેના ચાર મુખ્ય ભાગો છે

(1) અદ્ભુતતા: અદ્ભુતતા એટલે કુતૂહલ.
જેમ કે અદ્ભુત સર્કસ ખેલ જોવા નો શોખ, પેટ્રો
મ્યુઝિયમમાં રાખેલ જોવા નો શોખ આવા વિચારો અદ્ભુત
છે. આવા વિચારોનું ક્રિએટીવ સર્જન થતું નથી.
પણ બિઝનેસ ચાર ગણેશ છે માટે એક્ટિવિટીઝ છે.

(2) સાહસપ્રેરણા: સાહસ કરી શકાય તેવો ઉદ્દેશ તે
સાહસ પ્રેરણા કહેવાય. જેમ કે યુદ્ધ (war) હોય
જોવાનો, મત્સ્ય ઉદ્યોગ (fishing Industry) નો
જોવાનો, સાહસ ભર્યો જોવાનો, નગારા ઢોલ-ઢોલકને વગાડવાનો
સહેલાઇ જોવાનો વગેરે.

(3) હિંસાત્મકવૃત્તિ: જે સાધનો વડે હિંસા થઈ શકે છે
તેવા સાધનો વેચવા આવા જેમ કે રીવોલ્વર, છરી
તેવા સાધનો વેચવા (હિંસાના સાધન વગેરે) એક્ટિવિટીઝ
માટે ઉપયોગી (હિંસાના સાધન વગેરે) એક્ટિવિટીઝ
-રૂપ છે.

(4) પ્રમોદાત્મકવૃત્તિ: પ્રમોદ વાળું આનંદિત રાખી-કૂદ
મોજ વાળું આનંદ થવું તે પ્રમોદાત્મક વૃત્તિ.
નાટક, સિનેમા, સર્કસ જોવા, પશુ પક્ષી વગેરે,
પિકનિક કરવી, વ્યસનોનું સેવન આદિ વગેરે

પ્રવૃત્તિઓ ઉપર વાહનો ને ઉત્તેજિત કરે તથા મોટરોનો વપરાશ વધારે આવકવાળા લોકો પ્રમાણમાં ઝડપી રૂપ [illegible] કરે છે.

આ પ્રકારના [illegible] વડે નિશ્ચિત પાયાનો [illegible] હોય છે માટે તેથી નિશ્ચિત હોય તે [illegible] વિકાસ થાય છે.

(૪) <u>સામાજિક</u>: કાયદાનો [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] સુધી [illegible] પ્રવૃત્તિઓ [illegible] [illegible] [illegible] પ્રવૃત્તિમાં [illegible] [illegible] [illegible] કરવાનો સામાજિક ક્ષેત્ર છે. આ ક્ષેત્ર [illegible] કરવાથી [illegible] [illegible] સમાજમાં અનુકૂળ થાય છે. [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]. [illegible] છે [illegible] પ્રકારના [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] હોય છે [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] હોય છે. સામાજિક ક્ષેત્રને [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] સામાજિક કરવાનો નિયમ [illegible] [illegible].

(૫) <u>પોસ્ટ[illegible]</u>: [illegible] [illegible] કરે [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] કરવું તે [illegible] ક્ષેત્ર. [illegible] ક્ષેત્ર [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] કરવું.

આ પૌષધવ્રતમાં ચાર પ્રકારના પાપોનો ત્યાગ છે.
(૧) આહાર ત્યાગ (૨) શરીર સત્કાર ત્યાગ
(૩) અબ્રહ્મ ત્યાગ અને (૪) સાવદ્ય (પાપ) કર્મ ત્યાગ
આ ચારમાં આહાર ત્યાગ દેશથી અને સર્વથી બન્ને રીતે થાય છે. ચૌવિહાર ઉપવાસ કરો તો સર્વથા અને તિવિહાર ઉપવાસ, આયંબિલ, એકાશન વગેરે કરો તો દેશથી આહાર ત્યાગ થાય છે. બાકીના ત્રણે ત્યાગ સર્વથા જ લેવ છો. આ વ્રત કરવાથી સાધુ જીવનનો અનુભવ થાય છે. સાંસારિક ઉપાધિઓથી અલ્પકાળ પુરતી મુક્તિ થાય છે. ચિત્ત શાંત થાય છે અને શરીર ઉપરનું મમત્વ ઘટે છે.

(૭) <u>ઉપભોગ- પરિભોગ પરિમાણવ્રત :</u>

એક જ વાર ભોગવી શકાય એવી વસ્તુઓ શરીરની અંદર ઉપયોગ થાય તે ઉપભોગ જેમકે આહાર પાણી.

વારંવાર ભોગવી શકાય કે શરીરની બહાર ભોગવી શકાય તેવી વસ્તુઓ ઉપયોગ તે પરિભોગ, જેમકે વસ્ત્ર.

જેમાં ઉપભોગ અને પરિભોગનું પરિમાણ કરવામાં આવે તે ઉપભોગ- પરિભોગ પરિમાણ વ્રત. ટૂંકમાં બિન આવશ્યક વસ્તુઓનો <u>સર્વથા ત્યાગ</u> અને અલ્પ આવશ્યકતાવાળી વસ્તુઓનો <u>ઉપભોગ</u> પણ પરિમાણથી કરવો તે ઉપભોગ- પરિભોગ પરિમાણવ્રત.

આ વ્રત ભોજન સંબંધી અને વ્યવસાય-વેપાર સંબંધી એમ બે પ્રકારે છે. બાવીસ અભક્ષ્ય, બત્રીસ અનંતકાય, ચલિતરસનું ભોજન વગેરે અભક્ષ્યોનો ત્યાગ કરવો. જો ન કરી શકે તો તેનું માપ નક્કી કરવું. ચૌદ નિયમો દ્વારા ભોગ્ય વસ્તુ પરિમિત કરવી તે ભોજન સંબંધી વ્રત અને પંદર પ્રકારના કર્માદાનો ત્યાગ ને આજીવિકા મેળવવી અથવા બની શકે તેટલા ઓછા કર્માદાનોથી આજીવિકા પ્રાપ્ત કરવી તે વેપારસંબંધી વ્રત કહેવાય છે.

(૭) અતિથિસંવિભાગ વ્રત:

તિથિ-વાર-તારીખ જોઈને આવવા-જવાનો વ્યવહાર જેઓએ ત્યજ્યો છે તે અતિથિ. અથવા તિથિ જોયા વગર જે આવે છે તે અતિથિ. ગૃહસ્થોએ સાધુજીને મુનિ એ અતિથિ કહેવાય. મુનિઓને ન્યાય નીતિથી મેળવેલી વસ્તુઓનું દાન કરવું તે અતિથિસંવિભાગ વ્રત. આ દાન આપતી વખતે જે ક્ષેત્ર અને જે કાળે વધુ ઉપકારી અને ઉપયોગી હોય તેવી વસ્તુનું દાન કરવું. હર્ષથી શ્રદ્ધા-સત્કાર-પૂર્વક દાન કરવું.

પહેલા દિવસે ચોવિહાર અથવા તિવિહાર ઉપવાસ કરવા પૂર્વક પૌષધ કરીને પારણામાં બીજા દિવસે એકાસણાનું તપ કરીને મુનિને વહોરાવવું અને તેઓ જે વહોરે તે જ દ્રવ્યોનો એકાસણામાં ઉપયોગ કરવો. જે વસ્તુઓનું મુનિના પાત્રમાં દાન ન દીધું તેનો ત્યાગ એવો દાન આપવાનો ભાવ છે.

પ્રશ્ન: ગુણવ્રત અને શિક્ષાવ્રતમાં શું ભેદ છે ?

સમાધાન: દિગ્વિરતિ, ઉપભોગ પરિભોગ પરિમાણ વ્રત અને અનર્થદંડ વિરતિ આ ત્રણ ગુણવ્રતો છે. સંખ્યાની માફક ગુણાકાર છે માટે તેને ગુણ કહેવામાં આવે છે. તેમજ આ વ્રતોથી અણુવ્રતોનું પાલન સરળ બને છે માટે ગુણવ્રત કહ્યા.

સામાયિક, દેશાવગાસિક, પૌષધોપવાસ અને અતિથિસંવિભાગ એ ચાર શિક્ષાવ્રત છે. શિક્ષા એટલે અભ્યાસ. આ વ્રતોના પાલનથી સંયમધર્મની શિક્ષા મળે છે માટે શિક્ષાવ્રત કહ્યા છે.

મારણાન્તિકીં સંલેખનાં જોષિતા ૭-૧૭

મારણ-અન્તિકી સંલેખના જોષિતા ૭-૧૭

સૂત્રાર્થ: મરણના અંત સમયે અગારીએ અને અણગારે સંલેખના કરવી જોઈએ.

ભાવાર્થ: સમ્યગ્દૃષ્ટિ એવા ઉત્તમ આત્માઓએ જ્યારે પોતાનો મૃત્યુકાળ નજીક આવતો જણાય અથવા શરીર રોગોથી ઘેરાયેલું હોવાથી આરાધના કરતા વિરાધના વધારે થાય તેમ હોય ત્યારે રાગ-દ્વેષ મોહ છોડીને દેહનો અને કષાયોનો ત્યાગ કરવો તે સંલેખના. મૃત્યુ નજીક હોય ત્યારે ક્રમશઃ ઉણોદરી, ઉપવાસ, છઠ્ઠ, અઠ્ઠમ વગેરે તપ વડે કાયા અને કષાયોને પાતળા કરીને મરણ પર્યંત ચારે પ્રકારના આહારનો ત્યાગ કરવો જોઈએ.

જીવનના અંતિમ સમય સુધી મનમાં મૈત્રી આદિ ચાર અને અનિત્યાદિ બાર ભાવનાઓ ભાવવી જોઈએ. આર્તધ્યાન અને રૌદ્રધ્યાનનો ત્યાગ કરીને મનને સ્વસ્થ અને સમાધિયુક્ત રાખવું જોઈએ.

હવે પછીના સૂત્રોમાં સૂત્રકાર મહર્ષિ, સમ્યગ્દર્શનમાં, બાર વ્રતોમાં અને સંલેખનામાં સંભવિત મુખ્ય અતિચારોનું વર્ણન શરૂ કરે છે.

સમ્યગ્દર્શનના અતિચારો:

શંકા - કાંક્ષા - વિચિકિત્સા - અન્યદૃષ્ટિ પ્રશંસા સંસ્તવાઃ સમ્યગ્દૃષ્ટેરતિચારાઃ ---- ૭-૧૮

શંકા - કાંક્ષા - વિચિકિત્સા - અન્યદૃષ્ટિ પ્રશંસા - સંસ્તવાઃ સમ્યગ્દૃષ્ટેઃ અતિચારાઃ --- ૭-૧૮

સૂત્રાર્થ: શંકા, કાંક્ષા, વિચિકિત્સા, અન્યદૃષ્ટિ પ્રશંસા અને અન્યદૃષ્ટિનો પરિચય એ સમ્યક્ત્વ ગુણના પાંચ અતિચારો છે.

ભાવાર્થ: સૂત્ર ૧ થી ૧૭ માં શ્રાવકના વ્રત અને સાધુના ય વ્રતો સમજાવ્યા. હવે તે તે વ્રતો સ્વીકાર્યા પછી તેમાં દોષો (અતિચારો) ન લાગે તે માટે સાધકે સંપૂર્ણપણે સાવધ રહેવું જોઈએ. સાધક આત્માના ઉપકાર માટે ગ્રંથકાર શ્રી ઉમાસ્વાતિજી મૂળભૂત સમ્યક્ત્વના અતિચાર અને પછી બાર વ્રતોના અતિચાર સમજાવે છે.

જિનેશ્વર પરમાત્માના વચનો પ્રત્યે અત્યંત પ્રીતિ વિશ્વાસ - રૂચિ હોવી તેને સમ્યક્ત્વ કહેવાય છે. તેના ઔપશમિક, ક્ષાયિક અને ક્ષાયોપશમિક એમ ત્રણ ભેદ છે. સમ્યક્ત્વ મોહનીયના ઉદયથી અતિચારો (દોષો) લાગે છે. તેના નીચે પ્રમાણે પાંચ ભેદ છે.

(૧) શંકા: મતિમંદતાથી અથવા સૂક્ષ્મ ગુરુગમના અભાવથી શાસ્ત્રમાં બતાવેલા અર્થો ન સમજી શકાય ત્યારે તેમાં શંકા કરવી કે "આમ હશે કે નહિ હોય?" તે શંકા અતિચાર. તેના બે પ્રકાર છે.
(૧) સર્વ શંકા અને (૨) દેશ શંકા

(૧) સર્વ શંકા :- મૂળ વસ્તુની જ શંકા કરવી. જેમ કે પાંચ ભૂતોથી ભિન્ન આત્મા જેવું કોઈ જ તત્ત્વ નથી. જગતમાં કોઈ સર્વજ્ઞ નથી. મોક્ષ જેવું તત્ત્વ જ નથી.

(૨) દેશ શંકા:- મૂળ વસ્તુની શંકા ન હોય પરંતુ તે વસ્તુ અમુક રૂપે હશે કે નહિ? એ પ્રમાણે વસ્તુના એક દેશની શંકા તે દેશ શંકા. જેમ કે આત્મા છે પરંતુ તે નિત્ય કે અનિત્ય? શરીરવ્યાપી કે સર્વવ્યાપી? પૃથ્વીકાય વગેરે જીવો હશે ?
આવી આવી શંકા જિજ્ઞાસા બુદ્ધિને બદલે અશ્રદ્ધાની બુદ્ધિ થી હોય તો તેને શંકા અતિચાર કહેવાય છે.

(૨) કાંક્ષા:- વીતરાગ સિદ્ધાંત વિરોધી અન્યદર્શનો પ્રાપ્ત થતા જણાતાં કોઈ ચમત્કાર દેખી અન્યદર્શનની અભિલાષા

કાંક્ષા એટલે ઈચ્છા. ધર્મના ફળ રૂપે આ લોકના કે પરલોકના સુખની ઈચ્છા રાખવી તે કાંક્ષા. સંસારનું સર્વ પ્રકારનું સુખ, દુ:ખ રૂપ હોવાથી પરમાત્માએ તેને હેય (છોડવા જેવું) કહ્યું છે. વળી ધર્મ કેવળ મોક્ષને ઉદ્દેશીને કરવાની આજ્ઞા છે. જો ધર્મના ફળ રૂપે આલોક કે પરલોકના સુખની ઈચ્છા રાખવામાં આવે તો તે પરમાત્માની આજ્ઞાનું ઉલ્લંઘન (Not following) છે જે સમ્યક્ત્વને મલિન (દૂષિત) કરે છે.

આગળ કહ્યું તે મુજબ વીતરાગે કહેલા દર્શન સિવાયના બીજા દર્શનની ઈચ્છા તે કાંક્ષા. આ પ્રકારની કાંક્ષા ના બે ભેદ છે. (૧) સર્વ કાંક્ષા (૨) દેશ કાંક્ષા

(૧) સર્વ કાંક્ષા: સર્વ દર્શનો સારા છે અને આદરણીય છે.

(૨) દેશ કાંક્ષા: સર્વ દર્શનો ને બદલે કોઈ એક યા બે દર્શનોની ઈચ્છા રાખવી. જેમ કે બૌદ્ધ દર્શન શ્રેષ્ઠ છે કેમ કે તેમાં કષ્ટ સહન કર્યા સિવાય ધર્મ કરવાનો ઉપદેશ છે. સ્નાન વગેરેની છૂટ આપી છે.

કાંક્ષાથી વીતરાગે બતાવેલા - કહેલા દર્શનમાં આશંકા પેદા થવાનો સંભવ છે.

(3) વિચિકિત્સા: વિચિકિત્સા એટલે સંશય - સંદેહ. ધર્મના ફળનો સંદેહ (શંકા) રાખવો. મેં કરેલી તપ વગેરે આદિનાનું ફળ મળશે કે નહિ તેવી શંકા કરવી.

દાન ધર્મનું સેવન કરવાથી મને ફળ મળશે કે નહિ?
વિચિકિત્સા નો બીજો અર્થ જુગુપ્સા (દુગંછા).
સાધુ-સાધ્વીના મલિન વસ્ત્ર કે શરીર જોઈને એમ વિચાર કરવો કે સાધુઓની આચરણ છે. સ્નાન કરતા નથી. અચિત્ત પાણીથી સ્નાન કરે તો શો વાંધો આવે? આ રીતે તેમની નિંદા કરવી તે પણ વિચિકિત્સા છે.

__પ્રશ્ન__: શંકા અને વિચિકિત્સા માં ફેર શું છે?

__સમાધાન:__ શંકા અને વિચિકિત્સા બંનેમાં શંકાનો ભાવ પરંતુ શંકાનો વિષય ભિન્ન છે. શંકા અતિચારમાં શંકાનો વિષય પદાર્થ કે __ધર્મ__ છે. જ્યારે વિચિકિત્સા અતિચારમાં શંકાનો વિષય __ધર્મનું ફળ__ છે.

(૪) અન્યદૃષ્ટિ પ્રશંસા :-

વીતરાગ પ્રભુ કથિત જૈન દર્શન સિવાય શેષ દર્શનોની અને તેમના નેતાઓની તેમજ તેમના અનુયાયીઓની પ્રશંસા કરવી તે અતિચાર. અપરિપક્વ (Not matured) જીવો તેમની પ્રશંસા સાંભળીને તે ધર્મ પાળવા તરફ આકર્ષાઈ જાય. સાંખ્ય દર્શન બહુ સારું છે અથવા બૌદ્ધ ધર્મ શ્રેષ્ઠ છે. આવી પ્રત્યક્ષ કે પરોક્ષ પ્રશંસા કરી અપરિપક્વ બુદ્ધિવાળા જીવો તેમના ગુણોથી આકર્ષાઈને સમ્યગ્દર્શન પણ ગુમાવી દે તે સંભવિત છે આથી અન્યદૃષ્ટિ ની પ્રશંસા એ અતિચાર છે.

(૫) અન્યદૃષ્ટિ સંસ્તવ:- સંસ્તવ એટલે પરિચય. જેનાથી દૃષ્ટિ ખોટી થાય તેવા સાથે પરિચય કરવો તે અન્યદૃષ્ટિ (મિથ્યાદૃષ્ટિ) સંસ્તવ. અન્યદર્શની સાથે રહેવું, પરિચય રાખવો. તેમના દર્શનની ક્રિયા જોવાથી અથવા સિદ્ધાંતોના શ્રવણથી સમ્યક્ત્વથી પતિત થવાનો સંભવ રહે છે.

આ પ્રમાણે સમ્યક્ત્વના આ પાંચ અતિચારો સાધુ અને શ્રાવક બંનેએ ટાળવા જેવા છે. પ્રથમના ત્રણ અતિચારો ઓછા જોઈ ન શકે તેવા ગુપ્ત છે અને છેલ્લા બે અતિચારો લોકો જોઈ શકે તેવા પ્રગટ છે.

વ્રત શીલેષુ પંચ પંચ યથાક્રમમ્ ૭-૧૯

સૂત્રાર્થ: પાંચ અણુવ્રતોમાં અને સાત શીલવ્રતોમાં (૩ ગુણવ્રત અને ૪ શિક્ષાવ્રત) દરેકના પાંચ-પાંચ અતિચારો ક્રમશઃ નીચે મુજબ છે.

ભાવાર્થ: સૂત્રકારે અહીં વ્રત અને શીલ બે શબ્દો મૂક્યા છે. ચારિત્ર દર્શનના અહિંસા, સત્ય વગેરે પાંચ મૂળ નિયમોને વ્રત કહ્યા છે અને તેની પુષ્ટિ માટે બીજા સાત નિયમોને શીલ કહેવામાં આવે છે. શીલ શબ્દથી ત્રણ ગુણવ્રત અને ચાર શિક્ષાવ્રત સમજવા. એમ કુલ બાર વ્રતોમાં પાંચ પાંચ અતિચારો છે જે હવે અનુક્રમે એક એક સૂત્રમાં એક એક વ્રતના અતિચારો કહેવામાં આવશે.

બન્ધ-વહ-છવિચ્છેદાતિભારારોપણાન્નપાનનિરોધાઃ --9-20

બન્ધ-વધ-છવિચ્છેદ-અતિભારારોપણ-અન્નપાનનિરોધાઃ --9-20

સૂત્રાર્થ: બંધ, વધ, ચામડીનો છેદ, અતિશય ભારનું આરોપણ અને અન્ન-પાનનો નિરોધ (અટકાવવું). આ પાંચ સ્થૂલ પ્રાણાતિપાત વિરમણ (અહિંસા) વ્રતના અતિચારો છે.

ભાવાર્થ: પ્રથમ અણુવ્રતના પાંચ અતિચારો આ પ્રમાણે છે.
આ પાંચ અતિચારો "વંદિત્તા સૂત્ર" ની ૧૦મી ગાથામાં કહ્યા છે.

વહ-બંધ-છવિચ્છેએ, અઇભારે ભત્ત-પાણ-વુચ્છેએ
પઢમવયસ્સ-ઇઆરે, પડિક્કમે દેસિઅં સવ્વં

(૧) બંધ: કોઇપણ પ્રાણીને તેના ઇષ્ટ સ્થાને જતાં અટકાવવા અને બાંધવા તે બંધ.
ક્રોધથી પશુઓને કે અવિનીત પુત્રને સાંકળ વગેરેથી અત્યંત મજબુતાઇથી બાંધવા. કારણવશાત પશુ કે પુત્ર વગેરેને શિક્ષા કરવાની આવશ્યકતા હોય તો પણ નિર્દયતા કે ક્રૂરતા પૂર્વક બાંધવા જોઇએ નહીં.

(૨) વધ: અહીં વધ શબ્દનો અર્થ જાનથી મારી નાખવું કે કોઇને મારી નાખવું એ નથી. કોઇ જીવને દંડો કે શસ્ત્રાદિથી માર મારવો તે અતિચાર. શ્રાવકે વિના કારણે મારવું નહિ અને કદાચ કોઇ કારણવશ મારવું પડે તો પણ નિર્દયતાથી મારવું નહીં.

(૩) છવિચ્છેદ: છવિ એટલે ચામડી. તેનો છેદ કરવો તે છવિચ્છેદ. નિષ્કારણ કોઈપણ પ્રાણીના અંગોનો છેદ કરવો તે અતિચાર કહેવાય. કદાચ દર્દ મટાડવા આદિના કારણે કરવો પડે તો પણ વિવેકપૂર્વક કામ લેવું અન્યથા અતિચાર લાગે.

(૪) અતિભારારોપણ: મનુષ્ય કે પશુ ઉપર તેના ગજા કરતા વધારે ભાર લાદવો તે અતિભારનું આરોપણ છે. કોઈપણ માણસ કે પશુની ભાર વહનની શક્તિની એક મર્યાદા હોય છે. આ મર્યાદા કરતા વિશેષ ભાર ઉપડાવવો તે પહેલા અણુવ્રતનો ચોથો અતિચાર છે. તેવી જ રીતે નોકરો પાસે વેતન (Pay, Salary) આપીને તેના કરતા વધારે કામ કરાવવું તે પણ અતિચાર.

(૫) અન્નપાન નિરોધ: પશુઓને, ઘરના નોકરને અને દુકાનના માણસોને, વધારે કામ લેવાના આશયથી, સમયસર ભોજન પાણી ન આપવું. અથવા ભોજન-પાણી કરવા માટે સમયસર રજા ન આપવી તે અતિચાર.

પ્રશ્ન: શ્રાવકનો જીવોની મોટી હિંસા ન કરવી તેવું વ્રત છે. બંધ, આદિનો નિયમ ન હોવા છતાં વ્રતમાં દોષ કઈ રીતે લાગે?

સમાધાન: આ વ્રત દયાના પરિણામ ટકાવવા અને પ્રગટાવવા માટે છે. તેમાં માત્ર મોટી હિંસાની પ્રતિજ્ઞા નહિ પરંતુ નાની હિંસાથી બચવાની ભાવના અને તે માટેનો યોગ્ય પ્રયત્ન હોવો પણ જરૂરી છે. અકારણ માર-પીટ કરવાથી દયાના પરિણામનો વિનાશ થાય છે. જો કે જીવની હિંસા ન થવાથી વ્રત ભાંગતું નથી તો પણ વ્રતમાં મલિનતા તો આવે જ છે.

મિથ્યોપદેશ - રહસ્યાભ્યાખ્યાન - કૂટલેખ ક્રિયા -
ન્યાસાપહાર - સાકારમન્ત્ર ભેદાઃ ---- ૭-૨૧

મિથ્યા - ઉપદેશ - રહસ્ય - અભ્યાખ્યાન - કૂટલેખ ક્રિયા -
ન્યાસ - અપહાર - સાકાર મન્ત્ર ભેદાઃ --- ૭-૨૧

સૂત્રાર્થ: મિથ્યા ઉપદેશ, રહસ્ય અભ્યાખ્યાન, કૂટલેખક્રિયા, ન્યાસઅપહાર અને સાકાર મંત્રભેદ એ પાંચ સ્થૂલમૃષાવાદવિરમણ (સત્ય) વ્રતના અતિચારો છે.

ભાવાર્થ: વંદિતા સૂત્રની ૧૨મી ગાથામાં આ અતિચારો કહ્યા છે.

"સહસા-રહસ્સદારે, મોસુવએસે અ કૂડલેહે અ
બીયવયસ્સઇઆરે, પડિક્કમે દેસિઅં સવ્વં"

(૧) મિથ્યા ઉપદેશ: ખોટો ઉપદેશ આપવો, ખોટી શિખામણ આપવી, અવળો અહિત માર્ગે ચલાવવો, પરપીડાકારી વચનો બોલવા વગેરે. કોઈ બે પુરુષો વચ્ચે વિવાદ થયો હોય ત્યારે કોઈને ઠગવાનો ઉપાય બંનેને બતાવવો તે સર્વે મિથ્યા ઉપદેશ અતિચાર છે.

અહીં પરપીડાકારી વચન બાહ્યદૃષ્ટિએ વ્રતભંગ ન હોવા છતાં અંતર્દૃષ્ટિએ વ્રતભંગ છે. એ જ રીતે વિષયમાં પોતાને પૂરો અનુભવ ન હોય તો વિષયમાં પોતે સલાહ આપે અને વ્યક્તિ વિપરીત માર્ગે ચઢે તેમાં પણ પોતાની દૃષ્ટિએ અસત્ય ન હોવા છતાં અનુભવીની દૃષ્ટિએ અસત્ય છે. એટલે બાહ્ય સત્ય હોવા છતાં નિશ્ચય દૃષ્ટિએ અસત્ય છે.

(૨) રહસ્ય અભ્યાખ્યાન: રહસ્ય એટલે એકાંતમાં બનેલ. અભ્યાખ્યાન એટલે કહેવું. એકાંતમાં કરેલી વાત પ્રગટ કરવી તે. પતિ-પત્નીની વાતચીત, બે ભાગીદારોની વાતચીત, બે મિત્રોની વાતચીત એમ બધી પણ વ્યક્તિઓની ખાનગી ગુપ્ત વાત પ્રગટ કરવાથી તેઓની વચ્ચે ઝઘડા, કંકાસ, કજિયા અને કડવાશ થાય છે તેમજ વૈમનસ્ય અને હિંસા થાય છે. અહીં જે હકીકત જાણી તે જ કહી છે તેથી સત્ય હોવાથી બાહ્ય દૃષ્ટિએ વ્રતભંગ નથી પરંતુ પરને પીડાકારી બને છે માટે તત્ત્વદૃષ્ટિએ વ્રતભંગ થાય છે તેથી અતિચાર કહેવાય છે.

(૩) કૂટલેખ ક્રિયા: ખોટા લેખ લખવા, ખોટી સહીઓ કરવી, ખોટા કાગળીયા કરવા, ખોટા ચોપડા બનાવવા વગેરે. અસત્ય બોલવું નહીં એવું વ્રત લીધું છે પણ અસત્ય લખવું નહીં એવું વ્રત લીધું નથી એમ સમજી જુઠું લખે તેથી બાહ્યથી વ્રતભંગ નથી પરંતુ વાસ્તવિક દૃષ્ટિએ બોલવાથી જે નુકશાન થાય તે જ લખવાથી થાય છે માટે વ્રતભંગ છે આથી અતિચાર ગણી શકાય.

(૪) ન્યાસાપહાર: કોઈએ આપણે ત્યાં મૂકેલા સાચવવા મૂક્યા હોય અને તેને પચાવી પાડવા અથવા આપનારાએ ૧૦,૦૦૦ ડોલર આપ્યા હોય પણ તે ભૂલી ગયો અને પોતે ૫૦૦૦ ડોલર આપ્યા છે તેમ સમજીને માંગે ત્યારે આપણે ખુલાસો ન કરીએ અને ૫૦૦૦ ડોલર આપીને બાકીના પચાવી પાડવા તે ન્યાસાપહાર અતિચાર કહેવાય. જો કે આ ચોરી કહેવાય છતાં ચોરી છૂપાવવા તથા અસત્ય મિશ્રિત વાતો બોલવાનો પ્રસંગ આવે એ દૃષ્ટિએ એને સત્યવ્રતના અતિચાર તરીકે ગણાય છે.

અન્ય ગ્રંથોમાં ન્યાસાપહાર ને બદલે "સહસા અભ્યાખ્યાન" નામનો અતિચાર પણ આવે છે. સહસા એટલે ઉતાવળથી અને અભ્યાખ્યાન એટલે બીજા ઉપર આક્ષેપ મૂકવો. વસ્તુસ્થિતિ વિચાર્યા વિના, પુરેપુરૂ જાણ્યા વિના ઉતાવળીયા સ્વભાવે કોઈના ઉપર આક્ષેપ કરવો તે. જેમ કે આ કામ તમે જ કર્યું છે. તમે જ પાપી છો, તમે જ જુઠ્ઠા છો વગેરે વિચાર્યા વિના બોલવું. સહસાભ્યાખ્યાન અતિચારરૂપ છે પણ જો જાણી જોઈને દુ:ખ આપવાના આશયથી ખોટો આરોપ મુકવામાં આવે તો વ્રતભંગ જ ગણાય.

(૫) <u>સાકાર મંત્રભેદ</u> :- "સાકાર" એટલે મુખની આકૃતિ, હાવભાવ, શારિરીક ચેષ્ટા, "મંત્ર" એટલે ગુપ્તવાત અને "ભેદ" એટલે પ્રગટ કરવું.

બીજા વ્યક્તિના હાવભાવ અથવા મુખમુદ્રા આદિથી જાણવામાં આવેલી ગુપ્તવાત ખુલ્લી કરવી. કોઈ મિત્રની ગુપ્તવાત તેના હાવભાવથી જાણીને બીજાને કહે અને બીજાની ગુપ્તવાત તેને કહે અને પરસ્પર લડાવે. આ અતિચાર ને બદલે અન્યગ્રંથોમાં "સ્વદારામંત્રભેદ" નામનો અતિચાર આવે છે. સ્વદારા શબ્દથી પોતાની પત્નીએ કહેલી ગુપ્તવાત પ્રકાશિત કરવી એવો અર્થ થાય છે. પરંતુ સ્વદારા ના ઉપલક્ષણથી વિશ્વાસુ વ્યક્તિઓએ કહેલી ગુપ્તવાત પ્રકાશિત કરવી એવો અર્થ કરવો. સાકાર મંત્રભેદમાં બાહ્ય હાવભાવ અને મુખમુદ્રા ઉપરથી આપણે પોતે ગુપ્તવાત જાણીને બહાર પ્રકાશિત કરી છે. અને સ્વદારામંત્રભેદમાં વિશ્વાસુ વ્યક્તિઓએ ગુપ્તવાત આપણને જણાવી છે, અને આપણે પ્રકાશિત કરીએ છીએ એટલો ભેદ છે.

સ્તેનપ્રયોગ - તદાહૃતાદાન - વિરુદ્ધરાજ્યાતિક્રમ - હીનાધિક+માનોન્માન - પ્રતિ રૂપકવ્યવહારાઃ --- ૭-૨૨

સ્તેન પ્રયોગ - તદાહૃત - આદાન - વિરુદ્ધરાજ્ય - અતિક્રમ - હીન અધિક - માન - ઉન્માન - પ્રતિરૂપકવ્યવહારાઃ ... ૭-૨૨

સૂત્રાર્થ: સ્તેનપ્રયોગ, તદાહૃતાદાન, વિરુદ્ધરાજ્યાતિક્રમ, હીનાધિક માનોન્માન અને પ્રતિ રૂપકવ્યવહાર આ પાંચ સ્થૂલઅદત્તાદાન વિરમણ વ્રતના અતિચારો છે.

ભાવાર્થ: સ્થૂલ અદત્તાદાન વિરમણવ્રત (મોટી ચોરી કરવી નહિ) નામના ત્રીજા વ્રતના પાંચ અતિચારો છે.

(૧) સ્તેનપ્રયોગ: સ્તેન એટલે ચોર. પ્રયોગ એટલે પ્રેરણા (ઉત્તેજન). અર્થાત્ સ્તેનપ્રયોગ એટલે ચોરને ચોરી કરવાના કામમાં પ્રેરક બનવું, ઉત્તેજન આપવું. જેમ કે ચોરી કરવાનો માર્ગ બતાવવો, તેના કાર્યની પ્રશંસા કરવી, સાધન સામગ્રી પુરી પાડવી, રહેવાનું સ્થાન, ભોજન, પાણી વગેરે આપીને ચોરી કરવાની પ્રેરણા આપવી.

(૨) તદાહૃતાદાન: ચોરે ચોરી કરીને લાવેલી વસ્તુ ખરીદવી. ચોરીનો માલ લેવાથી તેના કાર્યને ઉત્તેજન મળે છે. આમ પહેલા અને બીજા નંબરના બંને કાર્યોમાં પોતે જાતે ચોરી કરતો નથી એટલે મારો વ્રત ભાંગતો નથી એમ પણ માને છે. પરંતુ ચોરીના કાર્યોમાં પ્રેરણા મળતી હોવાથી પરમાર્થથી આંશિક વ્રતભંગ છે. માટે અતિચાર કહેવાય છે

(૩) વિરુદ્ધ રાજ્યાતિક્રમ: રાજ્યના કાયદા-કાનૂન વિરુદ્ધ વર્તન કરવું તે. જેમ કે જે રાજ્યમાંથી જે વસ્તુ લાવવા- મોકલવાનો નિષેધ (Not allowed) હોય, તે રાજ્યમાંથી તે વસ્તુ લાવવી- મોકલવી, દાણચોરી કરવી, કસ્ટમ ડ્યુટીની ચોરી કરવી વગેરે. આવું કામ કરનાર મનમાં એમ સમજે કે હું ચોરી કરતો નથી. માલ પૈસા આપીને લાવું છું. જકાત બચાવવી એ તો વેપાર કરવાની કુશળતા છે. એમ વ્રતની અપેક્ષા હોવાથી વળી દુનિયામાં પણ તેને ચોર ન કહેવાતો હોવાથી આંશિક વ્રતભંગ છે માટે અતિચાર કહેવાય છે.

(૪) હીનાધિક માનોન્માન: દેવા - લેવાના માપ (કાટલા) ઓછા - અધિક રાખવા.
વસ્તુ વેચવાના માપ ઓછા માનવાળા અને વસ્તુ ખરીદવાના માપ અધિક માનવાળા રાખવા.

(૫) પ્રતિરૂપકવ્યવહાર: ભેળસેળ કરવી, હલકો માલ સારા માલમાં ભેળવીને સારા માલના નામે આપવો સારા માલના ભાવે વહેંચવો (વેચવો). હલકી વસ્તુ બનાવી સારી વસ્તુનું લેબલ મારી સારી વસ્તુના નામે વેચવી. છેલ્લા બન્ને અતિચારોમાં છેતરવાની બુદ્ધિ હોવાથી પરધનનું અદત્તાદાન લેવાય છે એટલે વ્રતભંગ છે. પરંતુ આ તો વેપાર કરવાની કુશળતા છે. કોઈના ઘરમાં ઘૂસીને ચોરી કરતો નથી. આવું અલ્પ સમજતો હોવાથી આંશિક વ્રતભંગ છે માટે અતિચાર છે.